

[itobiad], 2019, 8 (4): 3134/3151

**Selçuklulara Başkaldıran İlk Halife: Müsterşid Billah
(512-529/1118-1135)**

Al-Mustarshid Billah (512-529 Hijri/1118-1135 A.D): The
First Abbâsîd Caliph Who Revolted against Seljukians

Fatih GÜZEL

Dr. Öğr. Üyesi, ÇAKÜ, İslami İlimler Fakültesi

Asst. Prof, ÇAKÜ, Faculty of İslamic Sciences

fatihguzel@karatekin.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-4153-3933

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 12.11.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 19.12.2019
Yayın Tarihi / Published	: 24.12.2019
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Güzel, F. (2019). Selçuklulara Başkaldıran İlk Halife: Müsterşid Billah (512-529/1118-1135). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (4), 3134-3151. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/49747/645860>.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Selçuklulara Başkaldıran İlk Halife: Müsterşid Billah (512-529/1118-1135)

Öz

Abbâsî hilafeti bir asır süren Şîi Büveyhî hâkimiyetinden Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in 477/1055 yılındaki Bağdat seferiyle kurtulmuştur. Bu dönemde Abbâsî halifeleri siyasi ve idari yetkileri ellerinden alınmış, sadece dini bir lider haline dönüşmüşlerdir. 512-529/1118-1136 tarihleri arasında halifelik yapan Müsterşid Billah, Abbâsîlerin yaklaşık iki asırdır unuttukları dünyevi-siyasi hâkimiyetlerini canlandırmak üzere girişimde bulunan ilk halifedir. Irak Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla ortaya çıkan siyasi zeminden istifade eden Halife Müsterşid, Selçukluların siyasi hâkimiyetinden kurtulmak için harekete geçmiştir. Selçuklu melikleri arasındaki bitmez tükenmez taht mücadelelerini kışkırtan Müsterşid, bu yolla Irak Selçuklu Devleti'ni zayıflatmayı amaçlamıştır. On sekiz yıllık bir mücadelenin sonunda Irak'ın büyük bölümünü ele geçiren Müsterşid, siyasi otoritesini Selçuklu sultan ve meliklerine kabul ettirmeyi başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Irak Selçukluları, Müsterşid, Irak, Bağdat.

Al-Mustarshid Billah (512-529 Hijri/1118-1135 A.D): The First Abbâsîd Caliph Who Revolted against Seljukians

Abstract

The Abbâsîd Caliphate was saved from the domination of the Shiah Buwayhids Dynasty which lasted a century, with the Baghdad expedition by the Seljukian sultan Tughril Beg in 477/1055. In this period, the Abbâsîd Caliphs were dispossessed of their political and administrative authority and were considered religious leaders only. Al-Mustarshid Billah who remained a Caliph between 512-529 (1118-1136), was the first Abbâsîd Caliph boosting the Abbâsîd secular-political domination that had been forgotten in the last two centuries. The Caliph Mustarshid who took advantage of the political basis that was resulted after the foundation of the Iraqi Seljukian Empire, took action to get saved from the political domination of the Seljukians. Mustarshid's main strategy was to raise a tension related to the endless throne struggles between the Seljukian Maliks in order to weaken the Iraqi Seljukian Empire. After eighteen years of fighting, he captured most of Iraq and succeeded to make the Seljukian Sultans and Maliks accept his authority.

Keywords: Abbâsîds, Iraq Seljukians, Al-Mustarshid, Iraq, Baghdad

Giriş

334/945 tarihinde Şîi Büveyhîler, Irak ve Bağdat'ı ele geçirerek Sünnî İslâm dünyasının lideri Abbâsî hilafeti üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. İtikadi inançları gereği hilafetin Ali evladının hakkı olduğuna inanan Büveyhîler siyasi çıkarları nedeniyle Abbâsî hilafetini sonlandırmamışlardır. Hiçbir idari gücü ve otoritesi olmayan Abbâsî hilâfeti Büveyhî hâkimiyetinde sembolik bir makam haline dönüşmüştür.

Abbâsî hilafeti, Büveyhî hâkimiyetinin sıkıntılarını yaşarken, Selçuklular, Gaznelileri mağlup ederek Horasan'da bağımsız bir devlet kurmuşlardır. İslâm dünyasındaki teamül gereği hâkimiyetini Abbâsî halifesine tescil ettirmek isteyen Tuğrul Bey'in, Bağdat'a elçi göndermesiyle Abbâsî-Selçuklu ilişkileri başlamıştır. Büveyhîlerin baskılarından bunalan Abbâsî halifesi Kâim bi-Emrillâh, Sünnî Abbâsîleri, Şîi Büveyhîlere karşı koruması için Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. Tuğrul Bey, 477/1055 yılında düzenlediği sefer sonucunda Bağdat'ı ele geçirerek, bölgedeki Büveyhî hâkimiyetine son vermiştir. Tuğrul Bey'in Abbâsîleri Büveyhîlerin hâkimiyetinden kurtarmasından sonra Halife Kâim, ona "Melikü'l-Meşrik ve'l-Mağrib- Doğunun ve Batının Hâkimi" ve "Kâsımu Emîri'l-Mü'minîn-Her Hususta Halifenin Ortağı" gibi unvanlar vermiştir. Bu tarihten itibaren hâkimiyet alameti olarak Bağdat'ta hutbelerde Selçuklu sultanlarının adı okunmuştur (İbnü'l-Esîr, 1987: 8, 337).

Tuğrul Bey'in Bağdat seferi ile Selçuklu sultanlarıyla Abbâsî halifeleri arasında müşterek hâkimiyet anlayışı ortaya çıkmıştır. Selçuklu sultanları askeri, idari, mali bütün dünyevi yetkilere sahip yöneticiler, halifeler ise Müslümanların birliğini temsil eden bir önder ve sembol haline gelmişlerdir. Bu anlayıştan her iki taraf da istifade etmiştir. Bu yönetim şekliyle Abbâsî hilafeti Selçukluların desteği ile yıkılmaktan kurtulmuş, Selçuklular sayesinde manevi otoritesini bütün İslâm dünyasına kabul ettirmiştir. Selçuklular ise İslam dünyasının lideri durumunda olan halifelerin onay ve desteği ile siyasi kudretlerini artırmışlardır.

Selçuklular sayesinde Şîi hâkimiyetinden kurtulan Abbâsî halifeleri zamanla Selçukluların içine düştüğü taht kavgaları ve zafiyetten istifade ederek, kaybettikleri dünyevi otoritelerini yeniden kurma çabasına girmişlerdir. Selçukluları Irak'tan uzaklaştırma çabasına giren ilk halife 516-529/1118-1135 yılları arasında hilafette bulunan Müsterşid Billah'tır. Bu çalışmada Halife Müsterşid dönemi Abbâsî-Selçuklu ilişkileri ele alınacaktır.

Müsterşid Dönemi Abbâsî-Selçuklu İlişkileri (516-529/1118-1135)

Ebû Mansur el-Müsterşid Fazl b. Ahmed el-Müstazhir el- Abbâsî 484/1091 yılında doğmuştur, 486/ 1093 tarihinde doğduğu da rivayet edilmiştir

(İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 162; Zehebî, 2003: XI, 491). Küçük yaştaiken veliaht ilan edilen Müsterşid babasının vefatından sonra 16 Rebiülahir 512/ 6 Ağustos 1118 tarihinde halife olmuştur. (İbnü'l-İmâd, 1986: VI, 143). Halife Müsterşid, önce Büveyhîlerin sonra Selçukluların hâkimiyetine giren Abbâsîlerin siyasi-dünyevi hâkimiyetlerini tekrar ele geçirmek üzere yaklaşık bir buçuk asır sonra harekete geçen ilk halifedir (Emin, 1965: 99; Kayhan, 2001: 55; Özgüdenli, 2006: 145).

Büyük Selçuklu sultanları Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah, Berkyaruk ve Muhammed Tapar dönemlerinde birkaç olay müstesna Abbâsî halifeleri ve Selçuklu sultanları arasında problem olmamıştır. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın 512/1118 yılında vefat etmesinden sonra sultan olan oğlu Mahmud ile kardeşi Horasan meliki Sencer arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Halifenin desteğini almak isteyen Melik Sencer, Bağdat'a gönderdiği elçisiyle halifeden menşur istemiştir. Sencer'e menşur ve saltanat alametleri gönderen halife, Bağdat'ta hutbeyi Sencer adına okutmuştur. Sultan Mahmud ile Melik Sencer'in orduları Cemaziyelevvel 513/ Ağustos 1119 tarihinde Sâve şehri yakınlarında savaşmışlar, şiddetli geçen savaşta Melik Sencer yeğeni Sultan Mahmud'u mağlup etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 161. İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 182). Bu savaşın ardından Sencer, Büyük Selçuklu sultanı olmuştur.

Erkek çocuğu olmayan Sultan Sencer, kızı Mahmelek Hatun ile yeğeni Mahmud'u evlendirerek veliahtı olarak tayin etmiştir. Ayrıca Sultan Sencer, Arap Yarımadası, Kafkaslar, Doğu Anadolu, Kirman ve Taberistan'ın dâhil olduğu ülkenin batı kanadını Mahmud'un yönetimine vermiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1968: 48; Râvendî, 1999: 198; Abdünnaim, 1982: 46). Böylece başkenti Hemedan olan Irak Selçukluları Devleti ortaya çıkmıştır. Halife Müsterşid Sultan Muhammed Tapar'ın vefatından sonra Selçuklu sultan ve melikleri arasında çıkan taht kavgalarının oluşturduğu müsait ortamdan istifade ederek Abbâsîlere yeniden siyasi kuvvet kazandırmaya çalışmıştır.

Müsterşid halife olduğunda Irak'ta en etkin liderlerden biri de Mezyed kabilesinin reisi Dübeys b. Sadaka'ydı. Acımasız, zalim biri olan, siyasi geleceği için Haçlılarla bile ittifak yapmaktan çekinmeyen Dübeys b. Sadaka, Halife Müsterşid'in en büyük düşmanlarından biri haline gelmiştir (Köymen, 2011: 37; Karakuş, 2018: 384; Muhammed, 2013: 132). Dübeys b. Sadaka, Selçuklu melikleri arasındaki iktidar mücadelelerine de iştirak etmiştir. Mahmud'un Irak sultanı olmasından sonra kardeşi Mesud, Hille hâkimi Dübeys b. Sadaka'nın kışkırtmaları ile kardeşi Sultan Mahmud'a isyan etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1963: 23; Ebü'l-Fidâ, 1907: II, 232)). Melik Mesud ile beraber hareket eden Dübeys b. Sadaka, Bağdat ve çevresini yağmalayarak büyük yıkımlara ve can kaybına sebep olmuştur. Kendisini uyaran halifeyi dinlemeyen Dübeys b. Sadaka, hilafet merkezi Bağdat'ı da kuşatmıştır. Kendisini savunacak askeri birliğe sahip olamayan halife metbuu bulunduğu Sultan Mahmud'a haber göndererek Dübeys b.

Sadaka'nın Irak'tan çıkarılmasını istemiştir. Recep 514/ Ekim 1120 tarihinde ordusuyla Bağdat'a giren Sultan Mahmud, Bağdat'ı Dübeyş b. Sadaka'dan kurtarmıştır ((İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 187; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 193). Sultanın kendisini cezalandırmasından korkan Dübeyş, kayınpederi Artuklu Beyi İlgazi'ye sığınmıştır. Dübeyş'in geri dönebileceği endişesini taşıyan halifenin isteği ile Sultan 515/1121 yazını Bağdat'ta geçirmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 192; İbnü'l-İmrânî, 1999:213).

Artuklu İlgazi'nin damadı olmasından istifade eden Dübeyş b. Sadaka, Sultan Mahmud'un Bağdat'tan ayrılmasından sonra Irak'a geri dönerek önceden hâkim olduğu bölgeleri yeniden ele geçirmiştir. Dübeyş b. Sadaka'nın halife ile anlaşarak Irak'a döndüğü de rivayet edilmektedir (İbnü'l-Cevzî, 1992:197). Hille'ye dönen Dübeyş b. Sadaka bölgedeki Selçuklu görevlileri kovarak, onlara destek olan yaklaşık beş yüz kişiyi öldürmüştür. Dübeyş b. Sadaka'nın Bağdat ve çevresini de yağmalaması üzerine halifenin veziri Zeynebî, hilafet merkezinin Bağdat'tan başka yere nakledilmesini istemiştir. Dübeyş b. Sadaka'nın oluşturduğu tehdit sebebiyle Halife, Sultan Mahmud'a elçi göndererek Dübeyş b. Sadaka'nın cezalandırılmasını istemiştir. Sultan da Barankuş ez-Zekevî isimli bir komutanı Dübeyş b. Sadaka'nın tenkili için görevlendirmiştir. Sultanın ordusuyla baş edemeyeceğini bilen Dübeyş b. Sadaka, sultandan özür diledikten sonra aynı şeylerin yaşanmaması için kardeşi Mansur'u sultana rehin olarak göndermiştir (İbnü'l-Esîr 1987: IX, 193).

Sultan Mahmud tarafından affedilmesine rağmen güvenilmez bir kişi olan Dübeyş b. Sadaka'nın Irak'ta bulunmasını istemeyen halife, Bağdat şahnesi Porsukî'ye Dübeyş'in Hille şehrinde çıkarılmasını emretmiştir. Halife tarafından desteklenen Porsukî, Dübeyş b. Sadaka tarafından mağlup edilmiştir. Porsukî'nin mağlup ordusunu takip eden Dübeyş b. Sadaka, Bağdat kapılarına kadar gelmiştir. Dübeyş b. Sadaka'nın Bağdat'a saldırmasından korkan halife, onunla bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma şartlarına göre halife, başta veziri olmak üzere Dübeyş b. Sadaka'nın istemediği devlet adamlarını yanından uzaklaştıracak, sultanın yanında bulunan kardeşi Mansur'u serbest bırakacaktır (Azîmî, 1997: 52). Halife Müsterşid'in tabii olduğu Selçuklu sultanına haber vermeden sultanın düşmanı Dübeyş b. Sadaka ile anlaşma yapması, halifenin siyasi bağımsızlık konusunda attığı en önemli adımlardandır (Adalıoğlu, 1996: 116). Halifenin izni olmaksızın Dübeyş b. Sadaka ile anlaşmasına sinirlenen Sultan Mahmud tepki olarak yanında rehin bulunan Dübeyş b. Sadaka'nın kardeşi Mansur'un gözlerine mil çektirmiş, halifenin azlettiği vezirin yerine kendi vezirinin kardeşini Abbâsî veziri olarak atanmasını istemiştir. Sultanın tepkisinden çekinen halife, onun isteği doğrultusunda Ahmed b. Nizamülmülk'ü vezir olarak tayin etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 206; Nüveyrî, 2003: XXIII, 155). Sultan Mahmud bu hamlesiyle Selçuklu ve

Abbâsî vezirlerini kardeşlerden atayarak halifeni faaliyetlerini kontrol altına almayı amaçlamış olmalıdır (Adalıoğlu, 1996: 118).

Halifenin aralarındaki anlaşmaya riayet etmediğini iddia eden Dübeyş b. Sadaka'nın Bağdat'a saldırması üzerine Halife Müsterşid, seferberlik ilan ederek ordu toplamıştır. Metbuu olduğu Selçuklu sultanına haber vermeden tabilik şartlarına aykırı olarak asker toplayan ve yaklaşık iki asır sonra askerin başında seferi çıkan ilk Abbâsî halifesi Müsterşid olmuştur. Asker toplayarak, kendine bağlı bir ordu kurmak, Müsterşid'in uzun zamandır siyasi hâkimiyetini kaybetmiş olan Abbâsî hilafetinin hâkimiyetini canlandırmak adına yapmış olduğu ilk adımdır. Halife, Bedevî Arapların Bağdat'a saldırılarını gerekçe göstererek kurduğu ordusunu Selçukluları Irak'tan uzaklaştırmak için kullanacaktır. Halife Müsterşid'in komuta ettiği hilafet ordusuyla ile Dübeyş b. Sadaka'nın ordusu arasında 10 Muharrem 517/10 Mart 1123 tarihinde gerçekleşen savaş sonucunda Dübeyş b. Sadaka ağır bir mağlubiyet almıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 217; İbnü'l-Esîr, 1963: 26)). Esasen halife, askeri varlığını devam ettirmek için varlığına ihtiyaç duyduğu Dübeyş b. Sadaka'yı tamamen ortadan kaldırmayı istememiştir.

Halifeyle yaptığı savaşı kaybeden Dübeyş b. Sadaka, Sultan Mahmud'un kardeşi Melik Tuğrul'a sığınarak, onu hem sultana hem de halifeye karşı kıskırtmıştır. Dübeyş b. Sadaka'nın kıskırtmaları sonucu kardeşine isyan eden Melik Tuğrul, hilafet merkezini ele geçirip kendi adına sultan olarak hutbe okutmak amacıyla Bağdat'a sefer düzenlemiştir. Halife Müsterşid de Melik Tuğrul ve Dübeyş'e karşı 5 Safer 519/ 13 Mart 1125 tarihinde ordusuyla Bağdat'tan ayrılmış, ancak iki ordu karşılaştığında hasta olan Melik Tuğrul kendisinde halife ile savaşa cesareti bulamamış, Dübeyş b. Sadaka'yı da yanına alarak amcası Sultan Sencer'in yanına gitmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 229; İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 233).

Melik Tuğrul ve Dübeyş b. Sadaka'nın mağlup edilmesinden cesaret alan halifenin, Bağdat'taki Selçuklu temsilcisi Emir Barankuş ez-Zekevî'ye karşı tavırları değişmiştir. Hatta hayatından endişe eden Barankuş, Bağdat'ı terk ederek Hemedan'a gitmiş ve halifenin planlarına karşı Sultan Mahmud'u uyarmıştır. Barankuş, sultana verdiği malumatta, halifenin dünyevi iktidar istediğini, bu amaçla ordu kurarak sefere çıktığını, civardaki emir ve komutanları hizmetine topladığını bildirmiştir. Ayrıca Barankuş, sultanın geç olmadan Bağdat'a sefer düzenleyip, duruma el koymasını, aksi halde vaziyetin Selçuklular için hiç de iyi olmayacağını sultana iletmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 238; İbn Haldûn, 1971: V/504).

Melik Tuğrul'un sultan Sencer'in yanına sığınmasından endişe eden Sultan Mahmud, halife ile arasını bozmamak için Barankuş'un halife hakkında söylediklerini dikkate almamıştır. Hatta Sultan Mahmud, halifeye bir elçi göndererek kendisi adına Melik Tuğrul'u mağlup etmesinden dolayı teşekkür etmiştir. Melik Tuğrul'un amcası Sultan Sencer'i kendisine karşı kıskırtacağını düşünen Sultan Mahmud, halifeyle Sultan Sencer'e karşı

anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre başarılı oldukları takdirde Mahmud Büyük Selçuklu sultanı olacak, Irak da halifenin idaresine bırakılacaktı (İbnü'l-Cevzî,1992: XVII, 231; Özdemir, 2008: 340). Halife ile sultan arasındaki anlaşmayı değerlendiren Köymen, sultan ile halifenin eşit kudrette iki hükümdar gibi görüşmeler yaparak anlaşma yapmalarının, hilafetin gücünün Sultan Mahmud tarafından tanınması anlamına geldiği, kuvvet dengesinin Selçuklular aleyhine bozulduğu kanaatindedir (Köymen, 2011: 85)

Halife Müsterşid, Selçukluların hâkimiyetinden kurtulmak amacıyla Sultan Mahmud'u büyük sultan olan amcası Sencer'e karşı kışkırtmıştır. Halife ile Sultan Mahmud'un kendi aleyhine ittifak kurduğunu haber alan Sultan Sencer, bir mektupla yeğenini halifenin planlarına karşı uyarmıştır. Halifenin stratejisinin farkında olan Sultan Sencer mektubunda halifenin niyetini ve planlarını şöyle açıklamaktadır:

“Sen benim sağ kolumsun. Halife aramızı açmak için sana ve bana oyun oynamaktadır. Seninle anlaşarak, önce beni ortadan kaldıracak, sonra da sana yönelecektir. Sakın ona inanma. Benim erkek çocuğum yok. Benimle savaştığın halde sana bir kötülük yapmadım. Seni kendime veliaht yapıp, kızım ile evlendirdim. Bir kızım ölünce, diğer kızım ile evlendirdim. Ben senin baban sayılırım senin hakkında bir babanın düşünce ve kanaatini taşıyorum. Şu halde yapman gereken şey, ordunu alarak Bağdat'a gitmen, halifeyi kışkırtan veziri İbn Sadaka'yı yakalayıp, cezalandırman, onun yaptırdığı, savaş aletlerini ve teçhizatları ele geçirmen ve halifeye; “Ben senin kılıcın ve hizmetçimim. Sen atalarının yaptığı gibi evine dön. Ben senin haksızlığa ve baskıya uğramana izin vermem demektir.” (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 231; Fevzî, 1998: 180).

Sultan Mahmud, Büyük sultan Sencer'in uyarısı üzerine halifeye karşı harekete geçmiştir. Sultanın Bağdat'a gelişini engelleme girişimlerinde başarılı olamayan halife, Bağdat'ı savunma hazırlıklarına başlamıştır. Hatta sultandan önce davranan halife, Afif isimli bir komutanını güçlü bir birlikle Vâsıt'a sevk etmiştir. Sultan Mahmud, halifenin bu girişimine karşı İmadüddin Zengi komutasında birlik göndermiş, Vâsıt'ta gerçekleşen savaşı Selçuklu ordusu kazanmıştır (İbnü'l-Esîr, 1963: 29). Hilafet ordusunun Vâsıt'a sevk edilmesi, Halife Müsterşid'in Bağdat dışında Selçuklulara ait bir şehri ilk ele geçirme teşebbüsüdür (Muhammed, 2013: 143).

Sultan Mahmud, 18 Zilhicce 520/ 4 Ocak 1127 tarihinde Bağdat'ın doğu yakasına gelmiştir. Halife ile savaşmak istemeyen sultanın barış girişimleri halife tarafından reddedilmiştir. Halife, Selçuklu askerlerinin savaş

isteklerini kırmak ve dağılmalarını sağlamak amacıyla adamları vasıtasıyla Selçuklu ordusunda kutsal halifeye karşı dinden çıktıkları, bu sebepten nikâhlarının dahi geçersiz olduğu propagandası yaptırmıştır. Yaklaşık iki hafta süren görüşmelerden bir sonuç alınamayınca savaş Selçuklu ordusundan bir birliğin halifenin Bağdat'ın doğusundaki saraylarından birini yağmalaması ile başlamıştır. Halifenin sarayını yağmalayan Selçuklu birliği hilafet askerleri tarafından tuzağa düşürülmüş, Selçuklu askerlerinin çoğu öldürülmüştür (İbnü'l-Esîr, 1963: 30). Bu çarpışmanın ardından savaştan Bağdat'ı teslim alamayacağını anlayan Sultan Mahmud, Bağdat'ı tamamen kuşatmıştır. Günlerce süren çarpışmalarda Selçuklu ordusu bir başarı elde edememiştir. Ancak halifenin komutanlarından biri Selçuklu ordusuna iltihak etmiştir. Bu ihanetle sarsılan halife, Vâsıt'ta bulunan İmadüddin Zengî'nin sultanın yardımına gelmesiyle Sultan Mahmud'tan anlaşma talep etmek zorunda kalmıştır (İbnü'l-Esîr, 1963: 30).

Komutanlarının savaş konusundaki ısrarlarına rağmen Sultan Mahmud, halifenin anlaşma isteğini kabul etmiştir. Anlaşma görüşmeleri sultan ve halifenin vezirleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin sonucunda yapılan anlaşma maddeleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak sultan Mahmud'un Bağdat'tan ayrıldıktan sonra veziri Kıvamüddin Ebü'l-Kasım'ı görevinden azlederek hapsedmesi, sultanın halife ile yapılan anlaşmadan pek de memnun olmadığını göstermektedir. Hatta sultanın halifeyle yaptığı anlaşmayı garip karşılayan İbnü'l-Cevzî, Sultan Mahmud'un şehri muhasara eden değil de muhasaraya uğrayanmış gibi davrandığını iddia etmektedir (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 242). Halife Müstersid, her ne kadar savaş meydanında kaybetse de sultanla anlaşma yaparak bir siyasi güç olarak tanınmayı başarmış, savaş meydanında elde edemediğini masa başında elde etmiştir (Kayhan, 2001: 63). Sultan Mahmud'un halifeye yumuşak davranmasının sebebi Bağdat seferi esnasında ağır bir hastalık geçirmesidir. Sultan Mahmud, hastalığının sebebini halifeye karşı sefer düzenlemesine bağlamış, hatta halifeye haber göndererek, kendisini affetmesini ve şifası için dua etmesini istemiştir. (İbnü'l-Esîr, 1987, IX, 239; Hüseyinî, 1999: 71; Cüveynî, 2010: 191).

Sultan Mahmud'un Bağdat seferinden sonra Büyük Sultan Sencer, imparatorluğun batısına sefer düzenlemiştir. Bu seferin gerekçesi, sultanın yanında bulunan Melik Tuğrul ve Dübeyz b. Sadaka'nın Sencer'i Sultan Mahmud'a karşı kıskırtması olarak gösterilmektedir. Onlara göre Sultan Mahmud, Bağdat seferini sultanın istediği gibi sonuçlandırmamış, halifenin siyasi emellerine son vermediği gibi iki eşit güce sahip hükümdar gibi halifeyle anlaşma imzalamıştır. Yine onlara göre halife ile Sultan Mahmud'un Büyük sultan Sencer'e karşı ittifakları devam ediyordu. İmparatorluğun batı bölümündeki işleri düzene koymak isteyen Sencer 15 Zilhicce 522/10 Aralık 1128 tarihinde Rey'e gelerek, sadakatini göstermesi için Sultan Mahmud'u yanına çağırmıştır. Amcası Sencer'in yanına giden Sultan Mahmud, büyük izzet ve ikram ile karşılanmıştır. Halifeyi kontrol

altında tutmak isteyen Sultan Sencer, onun en büyük düşmanı Dübeyş b. Sadaka'yı Bağdat şahneliğine tayin etmiş, bu emrin icrasını da Sultan Mahmud'a havale etmiştir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: 20/215; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 248).

Büyük sultan Sencer'in emrini yerine getirmek isteyen Sultan Mahmud, yanına Dübeyş b. Sadaka'yı da alarak 19 Muharrem 523/14 Ocak 1129 tarihinde Bağdat'a gitmiştir. Halife Müsterşid, Dübeyş b. Sadaka'nın Bağdat şahneliğine tayin edilmemesi için Sultan Mahmud'a büyük meblağlarda para önermiştir. Kaynaklarda sultanın halifenin taklif ettiği parayı kabul edip etmediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. O esnada Bağdat şahneliği görevinde bulunan İmadüddin Zengi de görevinde kalabilmek için sultana para teklifinde bulunmuştur. Bağdat halkının Dübeyş b. Sadaka'ya lanetler yağdırması üzerine Sultan Mahmud bu atamadan vazgeçerek Bağdat şahneliğine komutanlarından Bihruz'u atamıştır (İbn Tağriberdî, 1992: V, 228).

Sultan Mahmud, Dübeyş b. Sadaka'yı da yanına alarak 4 Cemaziyelevvel 523/ 25 Mayıs 1129 tarihinde Bağdat'tan ayrılmıştır. Ancak istediğini elde edemeyen Dübeyş b. Sadaka muhtemelen Sultan Sencer'e güvenerek Sultan Mahmud'un yanından kaçıp, daha önceden hâkim olduğu Hille şehrine gitmiş, bölgedeki Selçuklu komutanını şehirden kovmuştur (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 250). Sultan Mahmud'a müracaat eden halife, Dübeyş b. Sadaka'nın Hille'den çıkarılmasını istemiştir. Sultan Mahmud, iki komutanını Dübeyş b. Sadaka'nın yakalanması için görevlendirmiştir. Halife ve sultan nezdindeki af girişimleri başarısız olan Dübeyş, daha güneye Basra çöllerine sığınmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 252; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 250).

Zilhicce 523/ Kasım 1130 tarihinde Sultan Sencer'in yanında bulunan Melik Mesud, abisi Sultan Mahmud'la taht mücadelesine girişmiştir. Melik Mesud'un, Sultan Sencer tarafından emirlerini yerine getirmeyen Sultan Mahmud'a karşı gönderildiği de iddia edilmektedir (Köymen, 164). Melik Mesud'un isyan haberini Bağdat'tayken haber alan Sultan Mahmud, halifeden izin alarak Bağdat'tan ayrılmak istemiştir. Basra çöllerinde asker toplayan Dübeyş b. Sadaka'ya karşı koyacak askeri gücünün olmadığı gerekçesiyle halife, Sultan Mahmud'a Bağdat'tan ayrılma izni vermemiştir. Sultan Mahmud, kardeşinin kendisine isyan ettiğini, Dübeyş ile savaşarak zaman kaybedemeyeceğini, halifenin Dübeyş ile mücadele etmesi gerektiğini söylemiştir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: XX, 233). Halife Müsterşid, Sultan Mahmud'un içinde bulunduğu nazik durumdan istifade ederek, ordu kurmasını meşru hale getirecek izni Sultan Mahmud'dan almıştır. Yaklaşık iki asırdır, asker ve ordu sahibi olamayan Abbâsî halifeleri bu tarihten sonra siyasi emellerine destek verecek askeri birlikleri oluşturmaya başlamışlardır.

Kardeşi Melik Mesud'la yapacağı iktidar mücadelesinde halifeden yardım bekleyen Sultan Mahmud, halifeden kendisini maddi olarak desteklemesini

ve oğlu Davud'un adınının veliaht olarak hutbelerde okunmasını istemiştir. Hazineye yeterince para bulunmadığı, hutbe okutma yetkisinin de Sultan Sencer'e ait olduğu gerekçesiyle Sultan Mahmud'un iki isteği de halife tarafından reddedilmiştir. Melik Mesud isyanını barış yoluyla çözmek isteyen Sultan Mahmud, yaptığı görüşmeler sonunda kardeşini isyandan vazgeçirmiştir ((Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: XX, 233). Her zaman yumuşak davrandığı halifenin, Melik Mesud isyanında yanında yer almamasına kızan Sultan Mahmud, Halife Müstersid'i azlederek yerine başkasını halife yapmaya karar vermiştir. Bu düşünceyle Bağdat üzerine sefere hazırlanan Sultan Mahmud, 15 Şevval 525/ 10 Eylül 1131 tarihinde ölmüştür (İbnü'l-Esîr, 1963: 42: Aydın, 2018:178). Sultan Mahmud'un ölümünden istifade etmek isteyen halife, adamlarından İkbâl komutasında bir orduyu Güney Irak'a sevk ederek Hille ve civarını ele geçirmiştir (İbnü'l-İmrânî, 1999: 217).

Sultan Mahmud'un ölümünden sonra küçük yaşta oğlu Davud, Irak Selçuklu sultanı ilan edilmiştir. Davud, halifeye elçi göndererek saltanatının onaylanmasını ve adının hutbede okunmasını istemiştir. Anacak halife bu talebe olumlu yanıt vermemiştir. Öteden beri Irak Selçuklu tahtında gözü olan Gence hâkimi Melik Mesud, yeğeni Davud'un sultanlığını kabul etmeyerek taht mücadelesine başlamıştır. Musul hâkimi İmadüddin Zengî'nin de desteğini alan Melik Mesud, halifeden Bağdat'ta adına hutbede okutmasını istemiş, ancak bunun Büyük sultan Sencer'in iznine bağlı olduğu gerekçesiyle Melik Mesud'un da talebini reddetmiştir. Öte yandan Sultan Mahmud'un diğer kardeşi Melik Selçuk Şah da Irak Selçuklu tahtında hak iddia ederek Bağdat'a gelmiştir. Halife tarafından güzel karşılanan Selçuk Şah'ın da adına hutbe okunmamıştır (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: XX, 240). Halife Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Bağdat'ta kendi adlarına hutbe okutmak isteyen Selçuklu meliklerine olumsuz karşılık vererek, hutbede sadece Sultan Sencer'in adına yer vermiştir. Bu tavrıyla halife Irak Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini tanımadığını göstermiştir (Adalıoğlu, 1996: 185).

Büyük Sultan Sencer, Irak Selçuklu sultanı Mahmud'un ölümünden sonra ortaya çıkan otorite boşluğunu gidermek ve Selçuklu melikleri arasındaki taht mücadelelerine son vermek üzere batıya üçüncü defa sefere çıkmıştır. Sultan Sencer, yanında Melik Tuğrul olduğu halde önce Rey'e daha sonra da Irak Selçuklularının merkezi Hemedan'a gitmiştir. Irak Selçuklu tahtına Sultan Sencer tarafından Melik Tuğrul'un getirileceğini düşünen Melik Mesud, halifeye Sultan Sencer'e karşı birlikte mücadele etme teklifinde bulunmuştur. Başlangıçta Sultan Sencer'le mücadele fikrine sıcak bakmayan halife, Melik Mesud'un Irak'ı kendisinin yönetimine bırakacağı taahhüdünde bulunması üzerine Melik Mesud ile Sultan Sencer'e karşı ittifak yapmıştır. O esnada Bağdat'ta bulunan Melik Selçuk Şah da Sultan Sencer'e karşı kurulan ittifaka dâhil olmuştur. Aralarındaki anlaşmaya göre Sencer'e karşı başarılı olmaları halinde Melik Mesud, büyük sultan, Selçuk Şah, Irak Selçuklu sultanı olacak, Irak da halifenin yönetimine bırakılacaktı. Halife Müstersid, Sultan Sencer'e karşı ittifaka dâhil olduktan sonra,

sultanın karşısında yalnız bırakılmayacağına dair Melik Mesud, Selçuk Şah ve Atabek Karaca es-Sâkî'ye yemin ettirmiştir. Daha sonra halife, meliklerle yaptığı anlaşma gereğince Irak'ın muhtelif şehirlerine valiler atamıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 270; Cüveynî, 2010:195; Köymen, 2011:185). Diğer taraftan Halife Müsterşid, siyasi bağımsızlığını elde etmek için, Selçukluları zayıflatmak maksadıyla Selçuklu melikleri arasındaki iktidar kavgalarını körüklemeye devam ediyordu. Halife bu hareketi temel politikası haline getirmişti (Emin, 1965:100).

Sencer'in Hemedan'a gelmesi üzerine Bağdat'a sefer yapacağı düşüncesiyle halife, sultana karşı savaşmak konusunda isteksiz ve yavaş davranmıştır. Halifenin bu durumundan rahatsız olan Melik Selçuk Şah'ın atabeki Karaca; *"Sen uzak olan Sencer'den korkuyorsun, hâlbuki biz senin için daha yakın tehlikeyiz"* sözleriyle halifeyi tehdit etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 270; İbnü'l-Esîr, 1963: 44). Sultan Sencer, halifeyi kendisine karşı yapılan ittifaktan ayırmak üzere bir mektup yazmış, mektupta halifeye her zaman sadık olduğunu, onu kızdıracak bir hal ve durum içinde olmadığını, buna rağmen halifenin fitnecilerle birlikte hareket ettiğini ifade etmiştir. Halifenin Sultan Sencer'le savaşma konusunda isteksiz davranmasında sultandan aldığı bu mektubun etkisi olmuş olmalıdır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XX, 240).

Melik Mesud ve Melik Selçuk Şah ordularıyla birlikte Bağdat'tan halifeden önce çıkmışlardır. Halife ancak müttefikleri Bağdat'tan çıktıktan bir hafta sonra 3 Recep 526/ 21 Mayıs 1132 tarihinde ordusunun başında Bağdat'tan ayrılmıştır. Sultan Sencer'le savaşma konusunda isteksiz olan halife, ordusuyla müttefikleri le buluşma noktası olarak tayin ettikleri Dinever yerine Hanikin de konaklamıştır. Dinever'de halifenin ordusunu bekleyen Melik Mesud ve Selçuk Şah, Sultan Sencer'in ordusunun saldırısına uğramış ve kaçmak zorunda kalmışlardır (Bündari,1943:145; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 264). Sultan Sencer'in müttefiklerini mağlup ettiği haberini alan halife Müsterşid, derhal Bağdat'a dönme emrini vermiştir. Kendisine karşı ittifakta yer alan halifeyi de cezalandırmak isteyen Sultan Sencer, halifenin üzerine İmadüddin Zengî ve Dübeyb b. Sadaka komutasında askeri birlik göndermiştir. Sultan Sencer'in ordusunu Bağdat dışında Abbâsiyye'de karşılayan Halife Müsterşid üzerinde Hz. Peygamberin hırkası, elinde onun kılıcı, başında onun sarığı olduğu halde ordusunun başında Selçuklu ordusuna en önde saldırmıştır. Halifeyi bu halde gören Selçuklu askerleri savaşmak istemeyerek dağılmışlardır (Azimî, 2006: 68; İbnü'l-Esîr, 1963: 46).

Melik Mesud ve müttefiklerini mağlup eden Sultan Sencer, Melik Tuğrul'u Irak Selçuklu tahtına oturtmuştur. Her ne kadar Tuğrul sultan ilan edilse de halife tarafından adına Bağdat'ta hutbe okutulmamıştır. Dönemin kaynaklarının ifadelerine göre Sultan Tuğrul ile Halife Müsterşid arası hiçbir zaman istikrar bulmamıştır (Hüseynî, 1999: 71; Bündari, 1943: 150).

Tuğrul'un Irak Selçuklu sultanı olmasına ilk karşı çıkan Sultan Mahmud'un oğlu Davud olmuştur. Amcasının sultanlığını kabul etmeyen Davud mağlup olarak Zilkade 526/Eylül 1132 tarihinde Bağdat'a halifenin yanına sığınmıştır. Halife tarafından izzet ve ikramla kabul edilen Melik Davud saltanat sarayına yerleştirilmiştir (İbnü'l-Esîr, X, 540). Melik Davud'un Sultan Tuğrul'a mağlup olup Bağdat'a gittiğini haber alan Gence hâkimi Melik Mesud da Bağdat'a gitmiştir. Bu defa Halife, Melik Mesud ve Davud, Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'a karşı ittifak yapmışlardır. İttifakın sonunda halife, Bağdat'ta sultan olarak Mesud'un veliaht olarak da Davud'un adını hutbelerde okutmuştur (Hüseynî, 1999: 71; Bündari, 1943: 161). Merasimle halife tarafından sultan ilan edilen Mesud'a iki kılıç kuşatılmış, iki de sancak verilmiştir. Safer 527/Aralık 1132 tarihinde halife tarafından sultan ilan edilen Mesud, ona bağlı kalacağına dair yemin etmiştir (Bündari, 1943: 169; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 269). Halifenin Sencer'e rağmen Mesud'u sultan ilan etmesi halifenin Sultan Sencer'i artık meşru sultan olarak görmediğini göstermektedir. Böylece Selçuklu topraklarında Büyük sultanı Sencer, Irak Selçuklu sultanı Tuğrul ve halifenin Irak Selçuklu sultanı olarak ilan ettiği Mesud olmak üzere üç sultan ortaya çıkmıştır (Emin, 1965:104)

Melik Mesud, halifeden aldığı askeri yardımla Sultan Tuğrul'un üzerine yürümüştür. 18 Recep 527/ 25 Mayıs 1133 tarihinde meydana gelen savaşı Mesud kazanmış, Sultan Tuğrul, Rey'e kaçmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 270). Melik Mesud'la yaptığı anlaşmaya göre Irak bölgesine hâkim olmak isteyen halife, Musul hâkimi İmadüddin Zengî'ye elçi göndererek kendisine tabi olmasını istemiştir. Zengî, halifenin talebini kabul etmediği gibi elçilerini de tutuklamıştır. Elçilerinin tutuklandığı haberini alan halife, 12 Şaban 527/ / 7 Haziran 1133 tarihinde İmaüddin Zengî üzerine sefere çıkmıştır. Halifenin Musul'a yürüdüğü haberini alan Zengî, Sincar'a çekilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1963: 47; Nüveyrî, 2003: XXIII,158). Musul'u yaklaşık seksen gün kuşatan halife, şehir ele geçiremeden Bağdat'a dönmüştür (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 276; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 280).

Kardeşi Mesud'a mağlup olan Sultan Tuğrul, Melik Mesud'un komutanlarıyla görüşerek, onları kendi tarafına geçme konusunda ikna etmiştir (Hüseynî, 1999: 73). Yeterince kuvvet toplayan Sultan Tuğrul, Melik Mesud'a karşı harekete geçmiştir. Ramazan 528/Temmuz 1134 tarihinde Kazvin yakınlarında gerçekleşen savaşta, Mesud'un saflarında bulunan bazı komutanların, daha önceki muhabere gereği Sultan Tuğrul'un tarafına geçmesiyle Melik Mesud savaşı kaybederek, Bağdat'a halifeye sığınmak zorunda kalmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 274; Emin, 1965: 105).

Sultan Tuğrul'a karşı Melik Mesud'u destekleyen Halife Müsterşid, ona icap eden her yardımı yapacağını vaat ederek, Bağdat'ta bulunan saltanat sarayına yerleştirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 274). Melik Mesud'un Bağdat'a kaçmasıyla halife ile savaşmak zorunda kalacağını bilen Sultan Tuğrul, Melik Mesud'a uyguladığı taktiği uygulayarak halifenin Türk asıllı

komutanlarıyla mektuplaşarak kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Ancak sultanın bu teşebbüsü halifenin veziri tarafından ortaya çıkarılmış, sultanla muhabere halinde olan bazı emirler halife tarafından tutuklanmıştır. Aynı akıbetin başlarına geleceğinden korkan bazı komutanlar halifeden kaçarak Melik Mesud'a sığınmışlardır (Aydın, 2018: 185). Halife, Melik Mesud'dan kendisinden kaçan emirlerin teslim edilmesini istemiş, ancak ret cevabı almıştır. Bağdat'a sığıntı olarak gelen, her defasında yardımda bulunduğu Melik Mesud'un bu tavrını hoş karşılamayan halife, Melik Mesud ve adamlarını Bağdat'tan kovmuştur (İbnü'l-Esîr,1963: 49; Ravendî, 1999:217). Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalan Melik Mesud, Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'un Muharrem 529/Ekim 1134 tarihinde vefatı üzerine hiç beklemediği bir şekilde Selçuklu tahtının yeni sahibi olmuştur. (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 278; Hüseyinî, 1999: 74).

Dâymerc Savaşı ve Halife Müsterşid'in Öldürülmesi

Sultan Tuğrul'un vefatı üzerine bazı emirlerin daveti üzerine Melik Mesud, Hemedan'a giderek uzun zamandır mücadelesini verdiği Irak Selçuklu tahtına oturmuştur. Mesud'un sultan olmasına karşı çıkan bazı emirler onun yanından ayrılarak yanlarında Dübeyş b. Sadaka olduğu halde halifenin hizmetine girmek üzere Bağdat'a gitmişlerdir. Muhtemelen bu emirler Melik Mesud'un Sultan Tuğrul ile savaştığı esnada taraf değiştiren komutanlar olmalıdır. Sultan Mesud'un kendilerinden intikam alacağı korkusuyla onun hizmetinden ayrılmışlardır. Halife, yanlarında Dübeyş b. Sadaka olduğu için emirleri hizmetine almak istememiştir. Asi emirler, Dübeyş'i yakalayıp halifenin gözüne girmek istemişler, ancak bu plandan haberdar olan Dübeyş b. Sadaka kaçarak Sultan Mesud'a sığınmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 281; Sibt, VIII/I, 156-157) .

Halife Müsterşid'e katılan komutanlar Kazvin hâkimi Barankuş, Hemedan hâkimi Humartekin, İsfahan hâkimi Sungur, halifeyi Irak ve İran'a sefer düzenlemesini, halkın Selçuklulardan bıktığını onu kurtarıcı olarak karşılayacağını iddia etmişlerdir. Ayrıca Sultan Mesud'un kendisinden ayrılan emirler sebebiyle zayıfladığını, halifenin bundan istifade etmesi gerektiğini, fırsatı kaçırdığı takdirde Sultan Mesud'un Bağdat'a sefer yapacağını söyleyerek halifeyi sultana karşı kıskırtmışlardır (Muhammed, 2013:148). Gerçekten de Sultan Mesud, Bağdat'a giden yolların kontrol altına alınması için Hulvan bölgesine asker sevk etmiştir. Halife de Bağdat'a gelen yolların kontrolünü kaybetmemek için bölgeye asker göndermiş, Dübeyş b. Sadaka komutasındaki Selçuklu birliği halifenin kuvvetlerini mağlup ederek bölgeden çıkarmıştır (İbnü'l-Cevzî,1992: XVII, 294). Bu çatışmanın ardından Sultan Mesud ile savaşmanın kaçınılmaz olduğunu gören halife, vezir ve devlet adamlarının karşı çıkmasına rağmen orduya sefer hazırlığı emri vermiştir. Ayrıca Halife, Sultan Mesud'un adını hutbelere çıkartmış, Bağdat'ın ileri gelen İslam hukukçularından Sultan Mesud'un halifeye asi

olduğu, onunla savaşmanın caiz olduğuna dair fetvalarda almıştır (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, 294; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 282; Cüveynî, 2010: 200).

Sefer hazırlıklarını tamamlayan hilafet ordusu 20 Recep 529/ 8 Mayıs 1135 tarihinde Bağdat'tan ayrılmıştır. Halifenin yanında Sultan Mesud'dan ayrılmış olan Barankuş, Kızıl, Çavlı ve Bay-aba gibi Türk asıllı emirler de bulunmaktaydı. Halife, Sultan Mesud'la savaşmak üzere yola çıktıktan sonra başlarında Bey-aba'nın bulunduğu bazı emirler halifeden ayrılıp Sultan Mesud'un tarafına geçmiştir. Sultan Mesud'a düşman olan Musul hâkimi Zengî, halifeye yardımcı kuvvetler göndererek, hilafet ordusunu takviye etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992: XVII, ; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 282).

Halifenin ordusuyla Sultan Mesud'un ordusu 10 Ramazan 529/ 24 Haziran 1135 tarihinde Dâymerc muntkasında karşılaşmıştır. Savaşın başında bazı komutanlarından Sultan Mesud'un tarafına geçmesiyle hilafet ordusu dağılmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 282; Bündari, 1943: 164). Kaçmayı onuruna yediremeyen halife, yanında kalan az sayıdaki askeriyle yiğitçe savaşa da sonunda Selçuklu askerleri tarafından esir alınarak, Sultan Mesud'un yanına götürülmüştür. Sultan Mesud, halifeyi görür görmez ayağa kalkmış, önünde yer öpmüş; *"Ey Efendimiz, Allah'ın sana başışladığı yetmedi mi ki dünya saltanatı hırsına kapıldın? Hâlbuki biz senin kulların olarak emirlerini yerine getirmeye memuruz. Bu devleti size veren dedelerimiz değil miydi?"* diyerek halifenin kendisiyle lüzumsuz olarak savaştığını söylemiştir. Ayrıca sultan halifeye onu bizzat Bağdat'a götürüp Dâru'l-Hilâfe'ye yerleştireceğine dair söz vermiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 283; İbnü'l-İmrânî, 1999: 220). Savaş sonunda halife ile Sultan Mesud arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre halife, Sultan Mesud'a savaş tazminatı ödeyecek, bir daha ordu kurmayacak ve savaş maksadıyla Bağdat'tan çıkmayacaktı (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 283; Ahmed, 1977: II, 62).

Esir aldığı halifeyi devlet merkezi Hemedan'a götüren Sultan Mesud, Büyük sultan Sencer'e bir mektup göndererek, halifeye ne yapması gerektiğini sormuştur. Sultan Sencer, Mesud'a yazdığı cevabı mektupta, halifeye iyi davranması, makamında bırakması, her şeyin müsebbibi olarak gördüğü Dübeys b. Sadaka'yı halifeye teslim etmesi talimatlarını vermiştir. Tarihçilere göre Sultan Sencer, Horasan'da meydana gelen depremi halifenin esir alınmasına bağladığından Sultan Mesud'a halifeye iyi davranması talimatı vermiştir. Nitekim Sencer'in mektubundaki *"halkın felaketlere dayanacak takati kalmadı"* ifadesi Sencer'in halifenin esir edilmesinin uğursuzluğuna inandığını teyit eder mahiyettedir (İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII, 297). Suyûtî ise eserinde Sultan Sencer'in Horasan'da meydana gelen tabii afetlerin halifenin esir edilmesi sonucu olduğuna inandığını açıkça söylemektedir (Suyûtî, 2013: 664)

Sultan Sencer'in talimatları gereği Sultan Mesud, halifeye saltanat çadırı kurdurmuş, halifenin atının dizginlerinden tutarak halifeyi çadıra kadar götürmüştür. Çadırda sultan ve komutanları halifenin huzurunda ayakta

durmuşlar, Sultan Mesud halife ile aralarında vuku bulan savaştan dolayı özür dilemiş, her şeyin müsebbibi olarak suçladığı Dübeyş b. Sadaka'yı cezalandırması halifenin önüne atmıştır. Halife ise, Dübeyş b. Sadaka'yı affetmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII, 298).

Sultan Mesud ve askerlerinin Sultan Sencer'den gelen bir elçilik heyetini karşılamak üzere ordugâhtan ayrıldığı bir esnada Halife Müsterşid, kaynaklarda sayıları on ila yirmi arasında olduğu ifade edilen Batnî-Haşhaşî fedailerce 17 Zilka'de 529/ 29 Ağustos 1136 tarihinde öldürülmüştür. Hançerlenerek öldürülen halifenin uzuvları gövdesinden ayrılarak, çadırın muhtelif bölgelerine asılmıştır. Sultan askerleri ile geri döndüğünde durumdan haberdar olmuş, Batnî fedailerin çoğu öldürülmüştür (İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII, 599; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 283; Suyûtî, 2013: 665). Halifenin Selçuklu ordugâhında, onların koruması altındayken öldürülmesi, halifenin katli konusunda Selçuklu sultanları Sencer ve Mesud'un suçlanmasına sebep olmuştur. Halife Müsterşid'in katli konusunda kaynaklarda çok sayıda, farklı rivayetlerin bulunması, olayın gerçek müsebbibini tespiti imkân tanımamaktadır. Ancak Halife Müsterşid'in öldürülmesi konusunda bir makale yazan Osman Özgüdenli, halifenin Sultan Sencer'in izniyle Sultan Mesud tarafından Batnî fedailere öldürtüldüğü kanaatindedir (Özgüdenli, 2004: 27). Halifenin öldürülmesi konusunda Selçuklular tarafından suçlanan Dübeyş b. Sadaka, Müsterşid'in öldürülmesinden 28 gün sonra Sultan Mesud'un emriyle öldürülmüştür (İbnü'l-Cevzî, XVII, 303; İbnü'l-İmâd, 1986: VI, 149).

Halife Müsterşid'in ihtirasları sadece Irak Selçuklu Devleti'ni yıkıp bağımsız bir Abbâsî hilafeti kurmakla sınırlı değildi. Şiirlerinden onun bütün İslâm dünyasına hakim olmak istediğini anlıyoruz.

“Ben savaşta aranan kızıl yüzlüyüm, rakibi olmadan dünyayı kim fethedebilir,

Atlılarım Diyar-ı Rum'da dirt nala, kılıcımsa Çin'in en uzak diyarlarında çekilecek kınından” (Suyûtî, 2013:665)

43 yaşında öldürülen Halife Müsterşid, yaklaşık 18 yıl hilafet makamında kalmıştır. Müsterşid, kaynaklara göre cesur, atılgan, edip ve şair bir kişiydi (Zehebî, 2003: XI, 491; İbnü'l-İmâd, 1986: VI, 143). Halife olduğu süre zarfında kendinden önceki halifelere nazaran hilafet makamına sahip çıkmış, Selçuklu melikleri arasındaki taht kavgalarından istifade ederek Irak bölgesinde hâkimiyet kurmuştur (Fevzî, 1998:181). Halife Müsterşid'in cesedi Meraga'da Atabek Aksungur Ahmedil'in türbesine defnedilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 284; Nüveyrî, 2003: XXIII, 161).

Sonuç

Abbâsî halifelerinin 447/1055 yılında Selçukluların yardımıyla Şîi Büveyhî hâkimiyetinden kurtulmaları Abbâsîler açısından bekledikleri sonucu doğurmamıştır. Halifeleri sembolik dini bir lider olarak gören Selçuklu sultanları yönetim erkini Abbâsî halifeleri ile paylaşmamışlardır. Bu durum güçlü Selçuklu sultanları döneminde pek sorun teşkil etmese de Irak ve İran'da Selçuklu hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Abbâsîler, Selçuklulardan siyasi bağımsızlık kazanma arzusuna kapılmışlardır. Bu amaçla ilk faaliyete geçen halife 512-529/1118-1136 tarihleri arasında on sekiz yıl hilafet makamında kalan Halife Müsterşid'dir. Selçuklu hâkimiyetinden kurtulma niyetinde olan Müsterşid 513/1119 tarihinde Irak Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla harekete geçme imkânı bulmuştur. Her ne kadar Büyük Selçuklu sultanı Sencer devlete hâkim gibi göründe de o dönemde Selçuklu melik, emir ve komutanları devlete olan bağlılıklarını bir kenara koyup kendi iktidar ve istikballeri için çalışmışlardır. Özellikle küçük yaşlardaki meliklere atabeglik yapan emirler gözetimlerine verilen melikler adına saltanat iddiasında bulunarak kendileri için hâkimiyet alanı oluşturmaya çalışmışlardır. Selçuklu melik ve komutanlarının bitmek bilmeyen iktidar mücadeleleri Irak Selçuklu Devleti'nin zayıflamasına yarı bağımsız siyasi teşekküllerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumdan istifade eden Halife Müsterşid, politika olarak Selçuklu melikleri arasındaki taht mücadelelerini teşvik etmiş, mağlup olan tarafa askeri ve maddi yardım yaparak isyanın devamını temin etmiştir. Halife, isyankâr melik ve komutanların neredeyse tamamının müracaat ettiği kişi olmuştur. Halife Müsterşid itinayla takip ettiği bu politika sonucu hem siyasi gücünü artırmış hem de Irak Selçuklu Devleti'nin temellerini sarsmıştır.

Bedevi Arapların Bağdat ve çevresine saldırılarını ve Selçukluların bu saldırıları engelleyemedikleri gerekçesiyle Halife Müsterşid yaklaşık iki asır sonra Abbâsî ordusu kurmuştur. Halife Müsterşid, Bağdat'ı bedevi saldırılarından korumak için kurduğu orduyu Selçukluları Irak'tan uzaklaştırmak için kullanmıştır. Halife Müsterşid'in siyasi hâkimiyet düşüncesine engel olmak isteyen Irak Selçuklu sultanı Mahmud, Bağdat'ı kuşatıp, ele geçirse de halife ile anlaşma imzalayarak onun siyasi gücünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Ordusunun başında dört defa sefere çıkan Müsterşid, Musul, Tikrit, Ehvâz, Vasıt, Hille ve Basra şehirleri dâhil olmak üzere neredeyse Irak'ın tamamını da hâkimiyet kurmuştur. Irak Selçuklu sultanları da Halife Müsterşid'in bu şehirlerdeki hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Halife Müsterşid o dönemde hükümdarlık alameti olarak kabul edilen bayrak, çetr ve saltanat çadırı kullanarak müstakil bir hükümdar görüntüsü vermeye çalışmıştır.

Selçukluları Irak'tan uzaklaştırmak üzere son teşebbüsünde Halife Müsterşid yanındaki komutanların ihanetine uğradığı için Dâymerc savaşında Irak Selçuklu sultanı Mesud'a yenilerek esir düşmüş, esareti

esnasında da muhtemelen Selçukluların dahil olduğu bir suikast sonucunda Batınîler tarafından öldürülmüştür. Halife Müsterşid'in başlattığı Abbâsî hilafetine yeniden siyasi bağımsızlık kazandırma girişimi kendinden sonraki halifeler tarafından da devam ettirilmiş, nihayetinde Irak Selçuklu Devleti, Abbâsî halifesi Nâsır li-Dinillâh'ın çabaları sonucu yaklaşık elli yıl sonra yıkılmıştır.

Kaynakça

- Abdünnaim, M. H. (1982). *İran ve Irak fi'l-Asri's-Selcûkî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Lübnânî.
- Adaloğlu, H. H. (1996). "Büyük Selçuklu Sultanları İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri". Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens.
- Ahmed b. Mahmud (1977). *Selçuk-Nâme*. (Haz. Erdoğan Merçil). İstanbul: Kervan Yayıncılık.
- Aydın, Y. (2018). "Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri-Abbâsî Hilafeti İlişkileri (429-590/1038-1194)". Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniv. Sosyal Bilimler Ens.
- Azîmî (2006). *Azîmî Tarihi*. (Trc. Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bündari (1943). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. (Çev. Kıvameddin Burslan). Ankara: TTK Yayınları.
- Ebü'l-Fidâ. İsmail b. Ali (1907). *El-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer*. Kahire: el-Matbaatu'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye.
- Emin, H. (1965). *Târîhu'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*. Bağdat: Matbaatu'l-İrşâd,
- Fevzî, F. Ö. (1998). *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: es-Sukût ve'l-İnhiyâr*. Amman: el-Mektebetü'l-Vataniyye.
- Hüseynî, Ali b. Nasır b. Ali (1943). *Ahbârü'd- Devleti's-Selcûkiyye*. (Çev. Necati Lugal). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (1971). *Kitabu'l-İber*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî.
- İbn Tağriberdî, Cemalüddin Ebü'l-Mehasin (1992). *en-Nucûmüz'z-Zâhira fi Mülûki'l-Mısr ve'l-Kâhira*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali (1995). *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (1963). *Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (1987). *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Karakuş, N. (2018). "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeys b. Sadaka" *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*. cilt: XVIII, sayı: 2, s. 369-386.
- Kayhan, H. (2001). *Irak Selçukluları*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II*. Ankara:TTK.
- Muhammed Ş. E. (2013). *Âhuru Eyyami'l-Abbâsiyyîn*. Ehvâz: Müessesetü İkra'.
- Nüveyrî, Şehabettin Ahmed (2003). *Nihaytü'l-Ereb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Özdemir, M. N. (2008). "Abbâsî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı 24, sayfa 315-367.
- Özgülendi. O. G. (2004). "Selçuklu-Hilafet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi". *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Der.* Sayı. 39. sayfa 1-35.
- Özgülendi. O. G. (2006). "Müsterşid-Billâh". *DİA*, cilt. 32, sayfa 15-146. Ankara: TDV Yayınları.
- Ravendî, Muhammed b. Ali (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürur*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Yusuf b. Kızıoğlu (1968). *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân'da Büyük Selçuklular*. (Yay. Ali Sevim). Ankara: TTK Yayınları.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr (2013), *Târîhu'l-Hulefâ*, Katar: İdâre Şuûni'l-İslâmiyye.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (2003), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

